

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE PROVINCIE NOORD-BRABANT

GEMEENTE ERP

INHOUD:

1. Woord vooraf
2. Criteria
3. Werkwijze
4. Historische karakteristiek van Erp
Landschap
Nederzettingen
Bebouwing en groenelementen
5. Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen
6. Literatuurlijst
7. Kaart gemeente Erp (bijlage)

MON4

1. WOORD VOORAF

Dit rapport over Erp maakt deel uit van de serie cultuurhistorische inventarisaties van Noord-Brabant. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks de vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de bebouwing van de kern of het buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op de erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op de boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegwakruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde. Ook nieuwere zaken van kort voor en na de tweede wereldoorlog vragen hier en daar de aandacht.

Elementen uit het verleden kunnen als essentieel beschouwd worden voor de verscheidenheid en herkenbaarheid en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing van de provincie vast te doen leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In deze commissie waren onder voorzitterschap van gedeputeerde drs. Y.P.W. van der Werff vertegenwoordigd: de Provinciale Planologische Dienst, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Stichting Het Brabants Landschap, de Provinciale Commissie Noord-Brabant van de Bond Heemschut, de Stichting Menno van Coehoorn, de Stichting Huis en Hoef van Brabant, de Boerderijcommissie van Brabants Heem, de Werkgroep Monumenten en Musea van de Culturele Raad, de Historische sectie van het Provinciaal Genootschap, de Stichting Monumentenwacht, de Kring van Archivarissen, de Stichting tot behoud van monumenten van Bedrijf en Techniek in het zuiden des Lands, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en enkele deskundigen à titre personnel. In een later stadium is het voorzitterschap overgenomen door Gedeputeerde drs. J.M. van der Hart.

In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten. In 1982 is de I.B.M. opgeheven waarna de begeleiding van het project aan de pas benoemde Provinciale Monumenten Commissie is overgedragen. Het rapport dat voor u ligt vertegenwoordigt een momentopname van een steeds voortschrijdende proces van veranderingen in de bebouwde omgeving.

Onderzoek en veldwerk vonden plaats in 1988 en werden verricht door drs. A.J.C. van Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiten, arch. HBO.

Zij ontvingen waardevolle hulp van de heer A.F.J. Willems, oud directeur gemeentewerken Erp en lid van de heemkundekring "Erthepe". Zo ook van de gemeente Erp.

Wijzigingen die zich na deze datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, april 1989.

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven. Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

o Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

o Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex

- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
  - het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
  - het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
  - het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.
- o Sociaal- en cultuurhistorische criteria
- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
  - het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
  - het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudigvoorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuisen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorte situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

---

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuurhistorisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd. In verband daarmee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerenhoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal - beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daarvoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat

uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluiten?

Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert, Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen - specifieke - karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kán zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is.

Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

---

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onzerzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlijnd.

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN ERP

Landschap

De gemeente omvat de kern Erp met de kerkdorpen Boerdonk en Keldonk en een aanzienlijk aantal buurtschappen: Bolst, Dijk, Heuvelberg, Hoek, Hurkske, Kraanmeer, De Laren, Looieind, Morsche Hoef, Rijkerbeek, Stinkhoek en Veluwe. Erp wordt begrensd door de gemeenten: Veghel, Uden, Boekel, Gemert, Beek en Donk en Lieshout. De westelijke grens is flauw naar buiten gebogen. Deze loopt door de nu ontgonnen voormalige heidegebieden.

De oostelijke grens loopt eveneens flauw naar buiten gebogen.

Zij volgt de beken met de bijbehorende beekdalen van de Boerdonksche Aa in het zuiden, de Peelsche Loop in het oosten en de Leijgraaf in het noorden.

Dwars door de gemeente van oost naar west loopt de rivier de Aa. In het uiterste zuid-westelijke deel van de gemeente loopt de Zuid-Willemsvaart. Deze is aangelegd in 1822-26 met dijklichaam en parallelweg.

Over de hoogteligging van Erp het volgende: de broeklanden aan weerszijden van de Aa liggen tussen 9,2 en 12,0 meter boven NAP en de akkers en zandgronden lopen van het noorden naar het zuiden van ca. 10,5 tot ca. 15,0 meter boven NAP.

De bodem bestaat voornamelijk uit zandig, meer of minder lemig materiaal. Het zand is in de periode van tijdens en na de laatste ijstijd, ca. 10.000 jaar geleden door wind en water afgezet. Langs de Aa zijn oeverwallen afgezet. De Aa heeft aanvankelijk met smeltwater een geul in het dekzand uitgesleten.

In grote lijnen kan het landschap van Erp onderscheiden worden in:

- a. De enge beekdalen van de Aa en van de Leijgraaf. Met name aan de Aa zijn enige restanten van oude meanders en laaggelegen broeklanden aanwezig.
- b. De bebouwde kommen van Erp, Boerdonk en Keldonk en haar lintbebouwde uitlopers parallel aan de Aa.
- c. De oude akkerbodems met een humuslaag van meer dan 50 cm dikte. Ze liggen in hoofdzaak in een krans rond de kern van Erp op de noordelijke oever van de Aa en eveneens op de zuidelijke oever lopende van het gehucht Keldonk naar Hoek op de oeverwallen, die plaatselijk sterke hoogteverschillen vertonen ten opzichte van het beekdal en dit soms dicht naderen. Oude akkerbodems liggen ook in het uiterste zuiden, bij het gehucht Boerdonk en in het uiterste noorden bij het gehucht Kraanmeer.
- d. De loof- en naaldbossen op de voormalige heidevelden en broeklanden: in het noorden de Goorsche Bosschen, ingeplant in het begin van de 19e eeuw en uit 1912 de bossen van Het Hurkske op de voormalige Lijntse Heide in het zuidoosten van de gemeente. Tenslotte de bossen op de voormalige Erpse Heide in het zuidwesten.
- e. De landbouw- en veeteeltgebieden op de voormalige heidevelden Broek en Laarsche Heide in het zuiden van de gemeente en in het noorden tussen Kraanmeer en Morsche Hoef.

Nederzettingen

Erp met de gehuchten Keldonk, Boerdonk en buurtschappen Bolst, Dijk, Heuvelberg, Hoek, Hurkske, Kraanmeer, De Laren, Looieind, Morsche Hoef, Rijkersbeek, Stinkhoek en Veluwe is een beekdalnederzetting met hoevenlandschap in het stroomgebied van de Aa.

Vondsten van grafurnen en een bronzen beitel uit de tijd van de Kelten en Romeinen tonen aan dat hier al vroeg bewoning is geweest.

De buurtschappen Kraanmeer, Hoek en Heuvelberg zijn van oorsprong zogenaamde "kampen" of "bogten". Ze zijn ontstaan uit individuele ontginningen van kleine boeren aan het einde van de hoge middeleeuwen.

In de 12e eeuw was Erp een heerlijkheid die door het adellijk geslacht Van den Bossche werd bezeten. Als mogelijke lokatie van kasteel en terrein worden in 1645 genoemd: Op 't Hof of Ophoove aan de rivier de Aa. Andere bronnen vermelden bij Wasaa en Wolfsmeer. In Keldonk lag een hofstede.

Voor 1832 is er sprake van een "Stenen Kamer", ter plaatse van "Huize Lankvelt", een landhuis uit 1866, met een oudere kern.

De oude nederzetting Erp ligt op de noordelijke oever van de Aa, met twee beekovergangen. De overgang bij de Brugstraat is de oudste. Het bevat een lintbebouwd wegenpatroon met straten naar Veghel, Mariaheide, Uden, Boekel, Gemert en Keldonk, met van oorsprong agrarische bebouwing uit het einde van de 19e en de vroege 20e eeuw. In het centrum heeft na de laatste oorlog enige verdichting plaats gevonden door woningbouw.

Erp is een primair kerkdorp met van oorsprong een middeleeuwse kerk op het Kerkplein, nu St. Jansplein. Deze kerk werd in 1842 vervangen door de huidige St. Servatiuskerk.

In de toren van deze kerk hangen nog de oude klokken van de vorige kerk, daterend uit 1831 en 1412.

De vroegste sociale zorg start in 1552 in het H. Geesthuis achter de kerk. In de tweede helft van de 19e eeuw wordt deze zorg overgenomen door kloosterlingen van het St. Bernardinusgesticht. Dit klooster, waar nu het bejaardenhuis "Simeonshof" staat, werd in 1957 afgebroken.

Tijdens de reformatie kerkten de katholieken vanaf 1648 in een schuurkerk te Boekel. Erp kreeg zijn schuurkerk aan 't Hof in 1672, deze bleef tot 1800 in functie.

De ontwikkeling van Erp kwam pas goed op gang na de bouw van het raadhuis van Hendrik Verhees in 1791 tegenover de kerk.

In 1855 wordt er een N.H. Kerk gebouwd aan het Schansoord met een aanliggend kerkhof. De kerk wordt in 1926 afgebroken. Zes grafzerken resteren nog, deze liggen nu op het kerkhof van de H. Servatius te Boerdonk. Op het kerkplein stond in 1785 reeds een schoolhuis, in 1934 wordt dit huis afgebroken.

Verspreid over het grondgebied van Erp lagen rond 1900 vijf molens. En wel drie in de kern van Erp. Twee windmolens en een watermolen. Verder stond er in de kern van Boerdonk en in Keldonk een windmolen. Alle molens zijn inmiddels verdwenen. Alleen de romp van de molen van Keldonk is nog aanwezig.

Rond 1900 wordt de kern Erp op de zuidelijke oever van de Aa uitgebreid met o.a. de brouwerij "de Meibloem" uit 1898, een stoomzuivelfabriek "St. Jozef" uit 1916 en een klompenfabriek.

De provinciale weg van Rosmalen naar Gemert, die de kern van Erp aandoet wordt in 1845 reeds verhard. De weg naar Boekel in 1876. Ook reed de stoomtram van 's-Hertogenbosch naar Helmond door Erp.

Boerdonk is van oorsprong een kapelgehucht. Al in 1483 wordt daar de St. Corneliuskapel gesticht met een omliggend kerkhof. Met de bouw van de huidige parochiekerk in 1869 wordt Boerdonk een echt kerkdorp.

In 1913 wordt vanuit deze parochie de nieuwe congregatie van Missiezusters Franciscanessen van H. Antonius van Padua gesticht, die in 1918 daar hun klooster bouwen.

Boerdonk is gevormd op de noordoever van de Boerdonksche Aa. Het wegenpatroon met o.a. Coxsebaan loopt parallel aan de beek, met een driehoekige samenkomst van wegen in de kern. Van hieruit loopt een weg naar het veerhuis aan de Zuid-Willemsvaart. Deze weg werd in 1927 van klinkers voorzien. Loodrecht hierop ligt een vroege ontginningsweg naar de kern van Erp. De bebouwing is hier eveneens overwegend agrarisch en stamt in hoofdzaak uit het einde van de 19e- en vroeg 20e eeuw met recente nieuwbouw.

In 1864 werd het waterschap "De Beneden Aa" gesticht. Uiteindelijk werd de meanderende Aa in 1940 gekanaliseerd.

Met de aanleg van de Zuid-Willemsvaart in 1822-26 dwars door het grote heidegebied kwam de ontwikkeling van Erp versneld op gang.

In 1912 ontstaat te Keldonk de derde parochie van Erp, dit wordt de kerk van de H. Antonius van Padua. Ook hier komt een klooster in 1931 voor de Zusters van het Kostbaar Bloed uit Aarle Rixtel. De nederzetting ligt op de zuidoever van de Aa. Het wegenpatroon ligt in grote lijnen parallel aan de beek met een driehoekige samenkomst van wegen in de kern.

De weg naar Erp wordt in 1872 met klinkers verhard.

De bebouwing is overwegend agrarische uit het einde van de 19e- en vroeg 20e eeuw, met enige recente nieuwbouw. Aan de Oudestraat staan twee vermoedelijk 18e eeuwse boerderijen, waarvan nr. 9 nog authentiek is.

In 1912 worden de hei en broeklanden van Het Hurkske ontgonnen. In 1938 stimuleert de gemeente Erp, door het bouwen van een zestal gemeentehoeven nieuwe ontginningen in de resterende heidegebieden over het kanaal en in Het Hurkske. Gedeeltelijk worden deze gebieden bebost.

Bebouwing en groenelementen

Boerderijen

In hoofdzaak kunnen twee typen boerderijen onderscheiden worden in Erp, namelijk de kort- en langgevelboerderij. Beide zijn meestal voorzien van een losstaand bakhuis, al of niet gecombineerd met een karschop. De tand des tijds, gewijzigde bedrijfsvoering en beslist niet op de laatste plaats de modeverschijnselen in het wonen hebben er voor gezorgd dat de meeste boerderijen danig zijn gewijzigd. Slechts enkele exemplaren zijn in dit verband nog waardevol.

De belangrijkste kortgevelboerderijen zijn onder andere Oudestraat 9 en Voorbolst 5. Beide kunnen 18e eeuws zijn. De indeling van het interieur en de authenticiteit van de onderdelen maakt deze gebouwen waardevol.

Tussen herd en stal is een rechtstreekse verbinding via een deur in de brandmuur onder de schouw. De draagconstructie van de kap bestaat uit een driebeukig eiken gebint. In Oudestraat 9 bevindt zich waarschijnlijk de laatste potstal van Noord-Brabant.

Bij Voorbolst 5 ligt een gave fraaie boerentuin.

Verder staan er in Erp nog een achttal andere kortgevelboerderijen uit de tweede helft van de 19e eeuw. De meeste zijn niet meer in gebruik maar ingericht als woonboerderij.

De jongste kortgevelboerderij staat aan de Ham 7, naast "Huize Lankvelt", de "Hamsehoef" uit het eerste kwart van de 20e eeuw. De kern moet echter uit 1768 zijn. Op het erf met "Huize Lankvelt" er tussen staat een 18e eeuws bakhuis.

Wat de langgevelboerderijen betreft: de oudste authentieke zijn Kraanmeer 15 uit 1865, Morgenstraat 2 uit 1880, Pastoor van Schijndelstraat 1 en Morschehoef 19 beide uit de tweede helft van de 19e eeuw. Van rond 1900 zijn Tolentijnstraat 17, Boterweg 37 en Schuurhoek 1 met bakhuis.

De kleinste 19e eeuwse langgevelboerderij is Hurkske 5, inmiddels gerenoveerd tot woonboerderij. De oudste boerderij van dit type is Hurkske 32, een boerderij uit 1792. Ook deze is sterk gerenoveerd. Kerkstraat 31 is een complex van afwijkend type. Het bevat een bijna geheel vrijstand woongedeelte met een achter uitgebouwd bedrijfs gedeelte parallel aan het voorgedeelte.

In 1939 is door de gemeente een vijftal ontginningsboerderijen gebouwd. Deze liggen verspreid over het grondgebied van Erp aan de Lijnt en de Meerbosweg. De hoeven hebben de volgende namen: "St. Henricus", "St. Jan", "St. Otto", "St. Alfonsushoeve" en "St. Adrianushoeve", alle zijn ontworpen door architect E. Heijkants uit Erp.

Voor de rest staat er nog een T-vormige boerderij uit 1895 aan de Hezelstraat 23, die in 1922 werd omgebouwd/verbouwd tot tabakskerverij "De Peelboer". Fraai is het bijbehorende boerenerf met boomgaard afgezoomd met een beuken/ligusterhaag.

Woonhuizen

"Huize Lankvelt" aan de Ham 5 is een monumentaal herenhuis uit 1866. Vóór 1832 is op deze plaats sprake van een stenen kamer. Mogelijk zijn restanten van deze kamer opgenomen in de bouw van 1866.

In Erp staan twee burgemeestershuizen. Het oudste staat aan Hertog Janplein 6 uit het vierde kwart van de 19e eeuw is niet meer als zodanig in gebruik, het jongste Brugstraat 22 is ontworpen in 1933 door architect H.H. Jansen uit Arnhem. Een woonhuis met postkantoortje uit eerste kwart van de 20e eeuw, staat aan het Hertog Janplein 2-3.

Kapelstraat 7 is een bovenmeestershuis annex brandspuithuis uit het vierde kwart van de 19e eeuw. Ook is Erp een notarishuis rijk uit het derde kwart van de 19e eeuw. Dit staat op Schansoord 60. Enkele laat 19e eeuwse woonhuizen zijn Hezelstraat 24 en 28.

Vroeg 20e eeuwse herenhuizen staan aan de Kerkstraat 48, 66, 70 en 72. De laatste twee zijn verbouwd tot winkelhuizen. In de kern van Erp zijn in 1949 enige woningwetwoningen gebouwd, ze zijn ontworpen door architect Strik uit Mill en E. Heijkants uit Erp. De woningen staan aan Hagelkruisstraat, Morgenstraat en Den Uil.

Industriële gebouwen en waterstaatswerken

In de gemeente stonden rond 1900 vijf molens. Op dit moment staat slechts nog één romp van deze molens overeind, deze staat in Keldonk aan de Roost 15. Deze molen was wellicht de kleinste graanmolen van Nederland. Wel staan nog drie molenaarshuizen overeind. Het oudste is vroeg 19e eeus, aan de Watermolenweg 7 behoorde bij de in 1920 afgebroken 14e eeuwse watermolen in de Aa.

In de westgevel van het huis zit een steen met het toegestane waterpeil en NAP. Dan is er het molenaarshuis uit 1867 aan het Molentiend 16. Een roedekruising in

het bovenlicht bij de voordeur wijst nog naar zijn oorspronkelijke functie van het huis. Het jongste huis is uit 1905, staat aan de Brugstraat 15, heeft een fraaie druiplijst aan het dak.

In de Zuid-Willemsvaart, die aangelegd is in 1825 ligt schutsluis nr. 5 met houten puntdeuren. De kolkwanden van de sluis zijn in 1928 voorzien van stalen wanden.

Bij de sluis ligt een vroeg 20e eeuwse sluiswachtje. Aanvankelijk was de scheepvaart op het kanaal trekvaart.

Aan het einde van de 19e eeuw werd overgegaan op de stoomvaart. Ten behoeve van deze trekvaart was er in de directe nabijheid van het kanaal accommodatie voor mens en paard nodig. De voerlieden voor de trekvaart werden teugelaars genoemd. De panden Lijnt 7 en 9 duiden hier nog op. Nr. 7 uit ca. 1905 was een winkeltje en nr. 9 een zogenaamd teugelaarscafé annex herberg met koetsen- en paardestalling. Morgenstraat 5 kan ook een teugelaarscafé annex herberg zijn geweest.

Aan de Molentiend staat de voormalige brouwerij "De Meibloem" uit 1898. Het woonhuis is uit 1902. Het belangrijkste gedeelte van het bedrijfsgebouw is nog aanwezig, met de fraaie kleine fabrieksschoorsteen.

In 1916 krijgt Erp zijn stoomzuivelfabriek "St. Joseph" aan de Molentiend 13. Momenteel in gebruik bij de boerenbond.

Kerkelijke gebouwen

De St. Servatiuskerk uit 1842, in "waterstaatsstijl" met barokke en klassicistische kenmerken, ontworpen door architect A. van Veggel, is gebouwd op de plaats van de middeleeuwse kerk. In de toren bevinden zich nog twee klokken van deze oude kerk. De een is uit 1381 en de ander uit 1412.

Voor de kerk staat een natuurstenen Christusbeeld uit 1936.

Tegenover de kerk staat de pastorie uit 1933 van architecten M. van Beek uit Eindhoven en E. Heijkants uit Erp.

Aan de Schoolstraat ligt een kerkhof met calvariegroep op de grafkelder van pastoor Meuwese.

In het gehucht Boerdonk wordt in 1869 aan de Pastoor van Schijndelstraat de H. Servatiuskerk in neo-gotische stijl gebouwd door architect M. Verhoekx op de plaats van de St. Corneliuskapel uit 1483. In 1896 komt er naast de kerk een pastorie, die in 1913 wordt uitgebreid met een klooster voor de Missiezusters van de H. Antonius van Padua. Voor deze laatste wordt in 1918 in de directe omgeving een nieuw klooster gebouwd.

Naast de kerk bevindt zich een kerkhof met onder andere een houten kruis met gietijzeren crucifix.

In 1912 wordt aan de Morgenstraat in Keldonk de kerk van de H. Antonius van Padua gebouwd met pastorie. Het ontwerp is van architect J. Margry. De kerk heeft neo-romaanse stijlkenmerken.

Naast en achter de kerk ligt een kerkhof met een processiepark en openluchtaltaar. Op het kerkhof een Calvarieberg met beeldengroep. Op de wegsplitsing bij Voorbolst een stenen wegkruis.

Openbare gebouwen

Het gemeentehuis aan het Hertog Janplein is uit 1791 naar ontwerp van Hendrik Verhees gebouwd. De uitbreiding vond plaats in 1986.

Aan de Schoolstraat 2 staat de vierklassige school annex brandweerkazerne van omstreeks de eeuwwisseling. Nr. 6 is het bovenmeestershuis. Aan de Morgenstraat 53 staat de oude school van Keldonk uit 1913 met aangebouwd bovenmeestershuis nu café.

In de Kapelstraat 7 staat nog een bovenmeestershuis annex brandspuithuis.

Artefacten

Een fraaie hardstenen stoep met Jugendstil smeedijzeren hekwerk op de kop ervan ligt voor het notarishuis aan het Schansoord 60.

Naast het raadhuis op nr. 6 ligt eveneens een frontale stoep met zes natuurstenen stoeppalen waartussen een ijzeren staaf.

Groenelementen

Twee oude lindebomen zijn vermeldingswaardig: de ene staat aan het Schansoord nr. 23 met een omvang van 3.60 m en de ander voor het rijksmonument aan de Morschehoef nr. 16. De laatste meet een omtrek van 3.80 m. Op het erf van dit huis staat nog een oude linde.

Slechts enkele boerderijen hebben nog een waardevolle erfbeplanting van snoeilindes voor het huis, beukenhaag, boomgaard, noot, e.d.